

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*

KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ

<2019>

A kutató neve	
Olosz Levente	
A kutatás témája	
Magyar zsidóság történeti forrásainak felkutatása izraeli kibucokban és levéltárakban	
A kutatás helyszíne:	
ország, város	Izrael (Jeruzsálem, Tel-Aviv, kis települések (kibucok): Kfar-Glikson, Maagan, Givat Haviva, Evron)
intézmény(ek)	Izrael Nemzeti Könyvtár – Jeruzsálem Gnazim Archive – Tel Aviv Moreshet Archive/Yad Yari Achive – Givat Haviva Maagan Kibuc Archive Evron Kibuc Archive Kfar Glikson Archive
A kutatás ideje	
2019. július 6 – 2019. augusztus 5	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
A kutatásom során olyan izraeli levéltárakban tártam fel a magyar zsidóság történetéhez köthető forrásokat, amelyek eddig kívül estek a magyar-zsidó történeti kutatások látóköréből. Elsősorban a magyar ajkú zsidók által alapított kibucok levéltárait látogattam meg. Információt gyűjtöttem a kibucalapítók Magyarországra visszanyúló mozgalmi életéről, kivándorlásukról, a település megalakításáról gyűjtöttem információkat, illetve több személlyel oral history módszert használva interjút készítettem. Emellett nagyon sok, Izraelbe kivándorolt magyarországi zsidó saját irattanyagát kibucokba helyezte el. Néhány	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül az ösztöndíj adományozójának honlapjára.

ilyenre is ráakadtam. Másodsorban, Glück Jenő nyomán¹ kisebb levéltárakat látogattam meg, ahol magyar kötődésű forrásanyagot sejtettem.

Az Izraeli Nemzeti Könyvtárban az *Új Kelet* (először 1918-ban Kolozsváron, majd 1948-ban Tel-Avivban megjelent napilap) azon számait néztem át, amelyek teljesen hiányoznak a magyarországi könyvtárak és levéltárak gyűjteményéből. Csupán az Izraeli Nemzeti Könyvtárban találhatók meg a következő lapszámok: 1951-es év januártól-márciusig, 1952-es év januártól-szeptemberig, az 1954-es év egészen, és az 1957-es év januártól-októberig. A kutatásaim és nem utolsósorban nagyobb érdeklődésre számot tevő cikkeket, lapszámokat szkennelt formában kigyűjtöttem. Az *Új Keletet* az izraeli magyar zsidóság legnagyobb példányszámú kiadványaként tartották számon, politikai tudósításokat, társadalmi problémákat részletező véleménycikkek mellett kimagasló helyet szentelt a magyar-zsidó közösség múltjának és jelenének is. Cikkek tucatjait találtam az izraeli magyar-zsidó intézményekről, kulturális szervezetekről (Magyar Zsidók Világszövetsége, Izraeli Rádió magyar műsora, Magyar Bevándorlók Szervezete stb), a Magyarországról rendszertelenül érkező bevándorlókról valamint, – számomra különösen fontos módon – magáról az *Új Kelet* sajtókiadvány történetéről.

Az Izraeli Nemzeti Könyvtár levéltárában Tisbi Illés író, költő, publicista személyes hagyatékát tártam föl. Itt megtalálhatók levelei, versei, és írásai. Az erdélyi zsidóság szempontjából különösen fontos, mivel ebből a korszakból a zsidó intézmények, vezető személyiségek iratai szinte kivétel nélkül megsemmisültek. Tisbi hagyatéka annak köszönhető fennmaradását, hogy a két világháború között Palesztinába emigrált.

Gnazim Archive – Tel Aviv

Mivel logisztikai problémák miatt rövid időt tudtam a levéltárra szentelni, ezért itt csak néhány dokumentumot tártam fel. Megtaláltam Feuerstein Emil hagyatékát, aki az erdélyi cionista mozgalomban szocializálódott, később pedig Izraelben újságíróként, íróként helyezkedett el. Hagyatéka többek között leveleit, saját kezdeményezésű hírügynökség anyagait, kutatásait és írásait tartalmazza.

Moreshet Archive/Yad Yari Archive

A két intézmény Givat Haviva kibucban, egy épületben található. A Moreshet levéltár a holokauszthoz kapcsolódó dokumentumokat őrzi, míg a Yad Yari levéltár a cionista baloldali

¹ Glück Jenő: Izrael levéltárai. In: Levéltári Szemle, 44 (1994)

mozgalom, a Hashomer Hatzair iratait tartalmazza. Kutatóutam során a legtöbb forrásanyagot ebben a két intézményben találtam. Több száz magyar-zsidósághoz kapcsolható dokumentum közül csak a legfontosabbakról készítettem másolatot.

A Moreshet levéltár nagyon sok, a magyar holokauszthoz kapcsolódó személyes beszámolót tartalmaz, beleértve naplókat, visszaemlékezéseket, interjúkat. Kiemelném azt a naplót, amelyet egy 18 éves lány írt Budapesten 1944. március 29. és szeptember 13. között. A napló azért fontos, mert kevés olyan forrás maradt fenn, amely gyerekek benyomását, tapasztalatát rögzíti a magyar holokauszt alatt. A két levéltárban egyaránt megtalálhatók a cionista halucsi szervezetek háború alatti tevékenységére vonatkozó személyes iratok, jegyzőkönyvek, visszaemlékezések. E szervezetek mentési kísérletei kiemelt helyet kapnak a gyűjteményben. Az iratok fennmaradó része szintén a mentésekhez kapcsolódik. A Magyarországon szolgálatot teljesített diplomaták és a cionista akcióik említhetők meg. A Kasztner csoporthoz kapcsolódó iratok külön említést érdemelnek. Ezekben fellelhetők a Budapesti Mentőbizottság és az Isztambulban működött Mentőbizottság, illetve más cionista világszervezetek közötti levelezések, telegramok másolatai. Aki Kasztner háború után németországi bíróságokon tett vallomásaira kíváncsi, az összeesett megtalálhatja itt. Szintúgy fellelhetők itt egyik tárgyalópartnere, Kurt Becher háború után felvett kihallgatási jegyzőkönyvei is.

A Yad Yari levéltár a magyar Hasomer Hatzair mozgalom iratainak legnagyobb gyűjteménye. A mozgalom vezetőinek személyes dokumentumai, szervezetek iratai, levelek, visszaemlékezések, valamint mozgalmi beszámolók tartoznak ide. Jámbor Ferenc, erdélyi újságíró, cionista vezető több jelentésével is találkozhatunk. Megjegyzendő, hogy a magyar-zsidó kötődésű dokumentumok legalább fele héber nyelven íródott.

Maagan Kibuc Archive

A kibucot erdélyi és magyar zsidók alapították, gyökereikre büszkén emlékeznek. A kibuc levéltára sajnos kevésbé hozzáférhető, kutatható, de egy magángyűjteményben megtaláltam Krausz József volt dicsőszentmártoni ortodox rabbi teljes hagyatékát, benne a rabbi leveleivel, írásaival, személyes dokumentumaival, beleértve diploma, személyazonosító igazolványok stb. A kibucban egy interjút készítettem egy idős férfival, aki a második világháború után csatlakozott a közösséghez.

Evron Kibuc Archive

A kibuc alapításánál az erdélyi Hasomer Hatzair mozgalom tagjai segédkeztek. A kibucban a mozgalom erdélyi vezetőjének, Jámbor Ferencnek emlékházat állítottak. A település levéltárában kevés forrást találtam a kibucalapítás történetéről, viszont annál többet a Jámbor ház létrehozásáról. A források túlnyomó része héber nyelven maradt fenn.

A kibucban három interjút készítettem (egy interjúalany azonban későbbiek során visszavonta a közlés jogát). Az egyik interjút egy még magyarul is beszélő 100 éves idős asszonnyal készítettem, aki a település alapításától tagja a közösségnek.

Kfar Glikson kibuc levéltára

A kibucot 1939-ben erdélyi halucok alapították, akik Erdélyben és Palesztinában is már évek óta készültek arra, hogy saját települést alapítsanak. A kibuc levéltára gazdag dokumentum és képanyaggal rendelkezik. Tömérdek forrást találhatunk a mozgalom erdélyi történetéről, emellett felkészítőkről származó leírások, beszámolók és fotók színesítik a gyűjteményt. A tagok Palesztinában magyar nyelvű brosúrákban számoltak be életkörülményeikről és céljuk megvalósítása érdekében tett lépéseikről. Ezek mind megtalálhatók a levéltárban. Természetesen a kibuc későbbi történetéről is sok forrás áll rendelkezésre, mint például az ott élt személyek iratai, gazdasági kimutatások, de ezek már inkább a letelepedett magyar-zsidók izraeli életéhez tartoznak, és héberül írták őket.

A kibucban található Marton Ernő, az *Új Kelet* volt főszerkesztőjének, cionista vezetőnek emlékháza, benne Marton néhány személyes tárgyával és irattával.

A kutatás módszere

Kutatásom elsődlegesen források feltárására irányult. Ennek megfelelően először Glück Jenő tanulmánya és saját kutatásaim alapján beazonosítottam a lehetséges források helyét, majd felvettem a kapcsolatot az adott intézmények, kibucok képviselőivel. A legtöbb intézménynél online elérhető katalógus nem állt rendelkezésemre, így helyben, a levéltári jegyzékből, vagy annak hiányában dobozról-dobozra néztem át az iratokat. A Moreshet levéltár rendelkezik katalógussal, itt kulcsszavak (magyar, Magyarország, Erdély) és dokumentumok nyelve szerint kerestem. A legnehezebb dolgom a kibucok levéltáraiban volt, mivel ezekben csak felületes jegyzékek készültek.

Második módszerként narratív interjúkészítést alkalmaztam. Meg akartam szólaltatni azt a még életben lévő utolsó generációt, aki tud magyarul, illetve emlékszik a kibucok első éveire, amikor is még magyarul beszéltek, magyar kultúrát is fogyasztottak.

A kutatási eredmények hasznosítása (pl. előadás, publikáció) és az esetleges további lehetőségek

A feltárt forrásokat elsődlegesen a doktori disszertációhoz (Marton Ernő életrajza) fogom felhasználni. Itt többnyire a kibucokban, a Gnazim Levéltárban és az Izraeli Nemzeti Könyvtárban feltárt forrásokat hasznosítom. Felhasználás tekintetében megemlíteném a Milton Friedman Egyetemen működő Magyar Zsidó Történeti Intézet által novemberben megrendezésre kerülő a „Zsidóság a kommunista hatalomátvétel árnyékában 1946-1956” című konferenciát, amelyen a Magyar államszocialista rendszer és az izraeli magyar ajkú zsidóság viszonyáról tartok előadást. Itt fogom használni az *Új Keletben* talált cikkeket és a Moreshet levéltárban feltárt néhány dokumentumot.

Az elkészített interjúk a „Kárpát medencétől a földközi tengerig” című könyvben megjelenő cikkekben tűnnek majd fel.

A kutatóutam emellett a tudományos ismeretterjesztést is szolgálja. Az utazásom alatt már közzétettem egy kisebb cikket a Jámbor emlékházról (<https://izraelinfo.com/2019/07/19/jambor-ferenc-az-uj-kelet-egykori-felelos-szerkesztojenek-oroksege/>). Úgy vélem, hogy a hasonló, kevésbé ismert magyar-zsidó emlékközpontokat, forráslelő helyeket érdemes megismertetni a nagyközönséggel.

A talált források között a legígéretesebb a Moreshet-Yad Yari Levéltár anyagai. Meggyőződésem, hogy fontos kiegészítéssel szolgálhatnak a magyar holokauszt különböző rész kérdéseire, így túlélők egyéni megélése, halucok mentései, Kasztner akció vagy az elkövetők motivációja tekintetében.

Az ösztöndíjjal kapcsolatos gyakorlati észrevételek (beleértve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

A kibucok levéltárában nagyon nehézkes a bejutás, mivel ritkán található megfelelő információ a település honlapján az ott kialakított levéltáról. A kutatás során én mind a három levéltárba egy kibuctag segítségével jutottam be. Velük más kutatások kapcsán ismerkedtem meg, vagy baráti, szakmai szálakon keresztül vettem fel a kapcsolatot. Ez vonatkozik az interjúkészítésre is, mivel zárt közösségről lévén szó, csak nagyon nehezen nyílnak meg a külvilág számára. Ezenfelül a kibuci levéltárakban nem árt felkészülni a nem megfelelő rendezettségre, katalógus hiányára és többnyire héberül írt iratokra.

A Moreshet – Yad Yari Levéltár katalógusa szintén csak héberül érhető el, így a nyelv alapszintű ismerete elengedhetetlen az iratok beazonosításához. Ha nem célzott kutatást végzünk, hanem egy témakutatás céljából keressük fel az intézményt, akkor érdemes több napos feltárással számolni, mivel a fent jelzett témákon belül bőséges anyaggal találkozunk. A levéltárban igen költséges a dokumentumok fényképezése (fél sékel/oldal).